

БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА - ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА НА ПРЕХОДА

На 2 ноември 2001 г. в Националния дворец на културата се проведе организирана от Университета за национално и световно стопанство научна конференция на тема "Българската икономика - предизвикателства на прехода". Актуалната проблематика привлече интереса на представители на законодателната и изпълнителната власт, висши училища и научни организации, вкл. и чуждестранни, специалисти от стопанската практика. В работата на конференцията се включиха общо 214 участници с представителство на 35 институции. Пожелания за ползотворна работа и приветствия към участниците в конференцията поднесоха председателят на Комисията по икономическа политика при 39-то Народно събрание на Р. България доц. д-р Валери Димитров и зам.-министърът на образованието и науката доц. д-р Игор Дамянов.

Във встъпителното си слово ректорът на УНСС *проф. д-р ик. н. Камен Миркович* подчерта значимостта на организирания традиционен научен форум, фокусиран върху проблемите на българската икономика, особено в сегашния момент, и пожела успех на конференцията.

Участниците в нея поставиха основен акцент върху проявяващите се особености в трансформацията на българската икономика като част от динамизиращите се интеграционни процеси в Европа и света. Повече от десет години след началото на пазарните реформи оформят по всеобщата им преценка период, чиято продължителност позволява да се направи равностойна на постигнатото и пропуснатото, успехите и грешките, ограниченията, възможностите и перспективите на икономическата среда и растежа в България. За да бъдат полезни при избора и осъществяването на подходящи решения за бъдещото икономическо развитие на страната, организаторите и участниците в конференцията си поставят за цел да предизвикат по-широка дискусия сред обществеността у нас по няколко групи от важни, взаимосвързани въпроси.

Установяването на пазарните принципи, свързано с протичащи с различна интензивност процеси на приватизация, реституция и други форми на раздържавяване, либерализация на цените, растяща вътрешна и външна задължнялост, предполага средносрочна конюнктурна нестабилност на растежа. Като следствие реалните доходи и заетостта проявяват колеблива, общо низходяща ориентация, преходът има висока социална цена. Ето защо е необходимо да се постави особено ударение върху създаването на условия за траен икономически растеж, който да осигури повишаване на заетостта, намаляване на безработицата, подобряване условията на живот.

Раздържавяването и развитието на ново частно предприемачество обуславят отраслово реструктуриране, видоизменение в относителните дялове на институционалните сектори в създавания БВП. Интензивността на тези процеси постепенно намалява, без те да са финализирани, в отделни отрасли общественият сектор остава доминиращ, част от фирмите се адаптира забавено към конкурентните пазарни условия. Макроикономическата динамика се подобрява, при което е важно да се установи доколко стабилна е тя, в каква степен се предопределя от структурните реформи, осигуряват ли те преход от губещи към ефективни производства.

Отслабването на лева и ускоряването на инфлацията задълбочават възникналите диспропорции и изтласкват растежа в посока към най-ниските му

темпове за периода на 90-те години. Въведената система на паричен съвет индуцира финансово стабилизиране, успоредно с което се появяват признаци на постепенно съживяване на икономиката у нас през последните години. За бъдещата ориентация на икономическата политика и растежа голямо значение има точното идентифициране на източниците на отбелязания прираст на БВП и условията, при които финансовата стабилизация може да осигури растеж на реалната икономика.

Съвкупността от разрешени и съществуващи проблеми в реалната икономика и финансовия сектор позволява да се прецени достигнатият етап на пазарните реформи, както и готовността на България за присъединяване към европейските икономически структури според равнището и динамиката на цените, лихвените проценти, валутния курс, бюджетния дефицит. В рамките на стратегическата приоритетна цел, получените досега и очакваните ефекти от паричния съвет се налага по-широко обсъждане на възможните бъдещи сценарии и процеси в икономическото развитие и присъединяването на България към ЕС.

Отбелязаните и много други аспекти на специфичното икономическо развитие на България в периода на прехода бяха разисквани в основните и във всички други изнесени доклади и направени изказвания на конференцията. Убедително аргументираните оценки, вероятни перспективи и препоръки се отличаваха с реалистичен и конструктивен критичен характер, безспорна полезност и приложимост. Те могат да се отграничат в синтезирана форма в резултатите от проведените дискусии в три тематични направления:

- Макроикономическа динамика;
- Финансова система;
- Управление на фирми и предприемачество

Макроикономическа динамика

В комплексно неустойчивата макроикономическа динамика през 90-те години напоследък се очертават позитивни тенденции - реализира се положителен икономически растеж, инфлацията е потисната, лихвените проценти са понижени, бюджетният дефицит е сведен до приемливо отношение към БВП. Въпреки отчитаното подобряване по редица показатели, остават влошени други решаващи предпоставки и източници на растежа като инвестиции, стойност и структура на износа, реални доходи. Въвеждането на различни отправни пунктове на анализа разнообрази палитрата на изразените становища за развитието на българската икономика през последните години - мненията на участниците в конференцията не съвпаднаха, някои от тях взаимно се изключваха, а други се допълваха.

С приведени неоспорими доводи беше отхвърлена, а от друга страна, потвърдена трайната възходяща финансова и икономическа стабилизация, като същевременно беше мотивирана и по-сдържана, умерена оценка. Изложени и защитени бяха становища за отсъстваща финансова стабилизация, постигната в резултат от паричния съвет, интерпретирана като дългосрочен феномен (проф. д-р ик. н. Ст. Савов), провалила се стабилизационна стратегия, при която ръстът на БВП е измамен и девалвационен, страната преживява "бедствието на хиперреална икономика" (доц. д-р Е. Хърсев). Твърдо беше отстоявана позицията за категорично стимулиран от отразените въздействия на паричния съвет икономически растеж, макар да се допусна, че поддържането му може да води до макроикономически неравновесия (проф. д-р ик. н. Г. Минасян). По-резервирана оценка открие ползната

роля на паричния съвет досега, но при изменчиво съотношение между разнопосочните му ефекти и вече надделяващо проявление на негативни ефекти (проф. д-р ик. н. Ив. Ангелов). Издигната беше хипотеза за вероятна цикличност в българската икономика с продължителност 5-7 години, основана на ненапълно адаптирани или в някои отношения несъздадени пазарни механизми (доц. д-р Ст. Статев).

В преобладаващата им част изложените становища останаха отдалечени от крайна оценка за безвъзвратно стабилизиране на растежа в България. Създаването на условия за дълготраен растеж е несигурно при недовършените структурна реформа и приватизационен процес, висока безработица, ниска инвестиционна активност, запазващи се нарушения в съотношенията между някои елементи на съвкупните разходи. Дискусиите обхванаха широк кръг от проблеми, своеобразно селектирани от авторите и представени в докладите на проф. д-р ик. н. Г. Минасян, проф. д-р ик. н. Ст. Савов, доц. д-р Дж. Петракос, ст. н. с. д-р Ст. Тотев, доц. д-р Ст. Статев, д-р Д. Динков, д-р М. Ненова, д-р Д. Тадаръков.

С въвеждащия доклад, изнесен от *проф. д. ик. н. Г. Минасян* (ИИ на БАН) на тема "Паричният съвет: път към Европейския съюз и евро", беше поставено началото на впоследствие разгърнатата се оживена и ползотворна дискусия за ефектите и бъдещето на паричния съвет и българската икономика, съобразявани със способността ѝ да отговори на критериите за членство в ЕС.

В периода на действащ паричен съвет инфлацията у нас спада до едноцифрени изразения, които обаче превишават инфлационните равнища за САЩ и страните от ЕС. В процеса на подготовка за присъединяване към ЕС е вероятно да се поддържа изпреварваща инфлация, за което ще съдействат необходимият ускорен растеж, висока инвестиционна активност и приток на външни ресурси, активизираното реструктуриране. При по-динамичното изменение на вътрешните цени в условия на фиксиран валутен курс може да се настоява за внасяне на частични корекции в съответния критерий за членство в ЕС (предложени от проф. Г. Минасян и конкретизирани до не по-малко от 1.3 устойчив праг за коефициента ERDI) или да се приложи по-гъвкава политика по валутния курс с цел избягване на външно импулсирани инфлационни рискове, повишаване на общата факторна производителност (препоръчана от проф. Ив. Ангелов). За да се предотвратят шокови влияния, възможни след присъединяване към ЕС на страна с фиксиран валутен курс, е необходим около десетгодишен период на ценово сближаване и икономическо адаптиране. Достигнатите и очакваните инфлационни равнища се коментираха от почти всички участници в конференцията и заеха особено място и в докладите по второто тематично направление (например на доц. Б. Славков, доц. Е. Хърсев).

Лихвените проценти показват низходяща динамика при запазване на голяма разлика между лихвите по кредити и по депозити, достигаща за 2000 г. до 14 пункта. Формиран непазарно, според доходността на тримесечни ДЦК, лихвеният процент е предназначен основно да подпомага финансирането на бюджетния дефицит, а не да управлява инвестиционния процес (проф. Ст. Савов). Отсъствието на алтернативни форми за инвестиране за дребните вложители, на реално функциониращ капиталов пазар, предполага ниско равнище на инвестиционна активност. Лихвените проценти, надхвърлящи средната вътрешна норма на възвръщаемост, превръщат финансовия сектор в относително "излишен" и губещ (доц. Е. Хърсев). Използването на вътрешните финансови ресурси не е на нужното равнище, поддържат се безрискови

вложения в чужбина, дейността на търговските банки не се осъществява в конкурентни условия. Ако присъединяването на България към ЕС се реализира, преди да е организиран вторичен капиталов пазар, беше изразено опасение за евентуален шоков ефект от него (проф. Г. Минасян).

В областта на бюджетната политика България успява да удовлетвори изискванията на ЕС и за периода 1997-2000 г. постига бюджетен дефицит в рамките на 2-3% от БВП. Той е резултат от повишена данъчна събираемост и задържане на бюджетните разходи на планираното равнище. Последици от рестриктивната бюджетна политика са ниските доходи и потребление, понижаваната относителна външна задлъжнялост (от 160 до около 80% от БВП), рязкото спадане на вътрешния дълг. Беше посочено, че има самоцелност в управлението на дълговото бреме, чието шоково намаляване не е най-доброто решение (проф. Г. Минасян); че е необходимо регулярно обслужване и намаляване на дълга до контролируеми и оптимизирани размери (доц. Пл. Орешарски). Внимателно отношение към дълга се налага предвид влошените условия за траен икономически растеж в резултат от рестрикцията - негативни ефекти върху доходите и потреблението, ограничено използване на местните инвестиционни ресурси, поддържане на ниски лихви по ДЦК. Беше отправена препоръка към правителството да се възползва активно от по-широките възможности на фискалната и бюджетната политика в условията на паричния съвет, да провежда ангажирана диференцирана доходна политика и отделя публични инвестиции за изграждане на съвременна инфраструктура.

Външната търговия на България остава с колебливи тенденции и свиващо влияние върху темпа на растежа. Отвореността на икономиката, изследвана в различни аспекти чрез съвкупност от абсолютни и относителни показатели в доклада на проф. д-р ик. н. Ст. Савов (УНСС), благоприятства изтичането на национален доход и ресурси за икономически растеж. Салдото по текущата сметка на платежния баланс е отрицателно, вкл. и когато през периода износът нараства или вносът намалява и сигнализира за неблагоприятна структура на експортно-импортния поток. Географската структура на външотърговския обмен се променя динамично, търговските контакти с европейските страни се интензифицират под влияние на фиксирания курс на лева към еврото (подчертано и от проф. Г. Минасян), докато оттеглянето от руския и арабския пазар се преценява като недобре пресметнато (проф. Ст. Савов, проф. В. Стоянов). В стоковата структура на износа расте делът на стоки с ниска степен на обработка. Ценовата еластичност на експортното предлагане и на импортното търсене спада, поглъщателната способност на вътрешния пазар е ограничена, показателят условия на търговия се влошава. Външната търговия встъпва повече като фактор за т. нар. обедняващ растеж и доколкото външната политика е обвързана с членството на България в ЦЕФТА и асоциирането в ЕС, е необходим рационално обмислен протекционизъм (проф. Ст. Савов).

Външната търговия, ефективността на политиката и производството зависят и от обективни фактори, които не могат да се пренебрегнат и задават висока цена на реформите. Някои такива фактори и регионални особености, присъщи на балканските страни, намериха отражение в доклада на проф. Дж. Петракос (Университет на Тесали, Гърция). Процесът на прехода създава неравенства, задълбочаваща се пропаст в икономическото равнище на страните от ЕС и балканските държави, изпъкващи, ако те се сравнят по територия и брой население, капацитет и структура на икономиката, финансови резултати, благосъстояние. Изоставането и по-високата цена на реформите се предопределя от периферното разположение на тези страни

към развитите центрове на Западна Европа, затрудняващо потока на информация и хора, разпространението на знания и технологии. За да се улесни процесът на присъединяване към ЕС, е необходимо съсредоточаване на политиката на Съюза към Балканите, но и усъвършенстване на националната политика на всяка балканска държава.

Допълнителни сравнителни аспекти се съдържат в доклада на *ст. н. с. д-р Ст. Томев* (ИИ на БАН). Бъдещето на глоболизиращия се общ пазар на Европа зависи от способността на икономиките на страните от Югоизточна Европа (Албания, България, Македония и Гърция) да адаптират структурата на основните сектори и по-специално индустриалната си структура, както и да постигнат съответствие между структурата на износа и промишлеността. Растежът е затруднен от засега протичащо негативно структурно адаптиране, при което относителният дял на селското стопанство се повишава паралелно със спад в дела на индустрията. В четирите страни индустриалната структура е по-скоро допълваща се, отколкото конкурентна, което благоприятства развитието на търговията между тях, регионалното коопериране.

Динамиката на нетния износ, другите съвкупни разходи и създавания БВП като цяло беше разгледана в доклада на *доц. д-р Ст. Статев* (УНСС). Интерпретирането на БВП като комплексен измерител на макродинамиката би трябвало да се извършва внимателно, предвид неотразявани дейности, отнасящи се до черната, скритата, сивата и натуралната икономика (към коректното измерване на икономиката беше насочено и изказването на проф. Н. Николова). Верижните индекси не са "изчистени" от влиянието на структурните промени в БВП, сравненията на БВП в доларово изражение не са достатъчно прецизни и е препоръчително да се ползват паритети на покупателната способност. Чрез тях изоставането изпъква по-ясно - при база 1996 г. и приет за 100% осреднен индекс на страните от ОИСР, БВП на България възлиза на 25%, а на САЩ - на 140%. Достигане на равнището на производство у нас от 1989 г. доц. Статев прогнозира най-рано през второто десетилетие на XXI век при положение, че не се допусне нов рецесионен срив. Забавеното възстановяване на изходните параметри на икономиката се аргументира със спада в реалните доходи, колебанията в личното потребление, акселерирането на инвестициите от БВП, търговския дефицит, повлиян от приватизацията и реструктурирането.

Приватизационният процес все още не импулсира растежа, доколкото е обхванал вече почти 60% от икономиката, но успешните сделки са едва 10%, еднократно постъпилите приходи от тях не са реинвестирани. Съобразявайки се с тези обобщени резултати, в доклада си *д-р Д. Тадаръков* (БЛА) отправи упрек към модела на управление и предложи промени във формите на приватизация. Като нестандартно решение за приватизационния процес беше посочен лизингът, приложим към подготвяни за раздържавяване фирми и проблемни сделки с РМД. Предимствата на приватизацията чрез лизинг и структурните схеми за нейното организиране в малките и средните предприятия дават възможност да се намали социалното напрежение, да се обвържат икономически държавното и частното участие.

Анализираните макроикономически процеси и показатели позволяват да се формира обща оценка за състоянието на българската икономика. От позициите на изпълнение на критериите от Маастрихт подобна оценка беше дадена в доклада на *д-р М. Ненова*. Беше подчертано, че неконтролируемите бюджетни дефицити са ликвидирани, националната валута е стабилна, създаден е работещ частен сектор, икономическият растеж е висок. Остава проблематично изпълнението на критериите

за ценова стабилност и сближаване на дългосрочните лихвени проценти. Структурните промени не са завършени, но предполагат излизане на нерентабилни фирми от пазара. По-голяма част от изискванията са изпълнени и ако се постигне дълготрайност в поддържането им, България има реални възможности за членство в ЕС.

Мястото на България в новата международна система се предопределя от нейната историческа и културна принадлежност към европейската цивилизация, върху които наблегна в доклада си *д-р Д. Динков* (УНСС). Приобщаването към единния пазар на ЕС ще стимулира икономическите интереси, ще съдейства за преодоляване на акумулираното изоставане. С членството в ЕС България ще обогати европейските ценности, ще внесе своя духовен и материален потенциал, ще допринесе за повишаване на сигурността в обединена Европа.

Засегнатите актуални проблеми и изведените оценки подтикнаха към активно участие в дискусиите, в които се включиха с интересни изказвания върху проблемите на заетостта и политиката на доходите, ролята на институциите, целесъобразността от държавно регулиране на икономиката и национална стратегия за защита на националното богатство, още проф. д-р ик. н. В. Тодоров, проф. д-р ю. н. Ф. Рачев, проф. д-р ик. н. Вл. Станков, доц. д-р Ат. Казаков, гл. ас. П. Пенчев, н. с. М. Добрев, докторантите Д. Манова и Б. Арнаудов. Допълнителни аспекти към отразените в някои доклади сравнителни анализи внесе изказването на проф. д-р ик. н. М. Зверяков - ректор на Одеския държавен икономически университет, очертало проявлението и конкретните параметри на сходни проблеми на прехода в украинската икономика.

Всички участници в първото заседание на конференцията изразиха единно мнение, че на страната е необходима последователна икономическа политика, насочена към интегрирането ѝ в европейските структури. За целта е нужно засилено внимание върху дисбалансите в условията и източниците на текущия и дългосрочен растеж, премахване или свиване на параметрите на отклоненията от поставяните конвергиращи условия. Надделя изводът, че стабилизацията не предполага като задължително условие действие на паричен съвет и че назрява необходимост от неговата преоценка.

Финансова система

Възстановяването, текущото състояние и проблемите на финансовата система са важна предпоставка и индикатор за преодоляване на неустойчивия растеж. Финансовите ефекти се предопределят от степента на развитие на банковата система, на адаптираност на търговските банки към новите икономически реалности, конкурентни условия и изисквания към дейността им, от възможностите за активизиране на кредитно-депозитните процеси и инвестиционното усвояване на кредитния ресурс. В докладите на доц. д-р Б. Славков, доц. д-р Пл. Орешарски, доц. д-р Е. Хърсев, доц. д-р М. Младенов беше обхванат широк кръг от проблеми на финансовата система в България, допълнен с отправените въпроси към тях и изказванията на конференцията.

Финансовата система е предназначена да осигури подходящи условия за инвестиционно ускоряване на растежа в България. Взаимовръзката между финансова система, инвестиции и икономически растеж е залегнала в основата на доклада на *доц. д-р Б. Славков* (УНСС) "Корпоративно подоходно облагане и икономически растеж". Вследствие от позитивните промени в макроикономическата среда след 1997 г. инвестициите отбелязват ръст и делът им в БВП достига до 16.2% за 2000 г. Има

основания да се очаква и следващо тяхно нарастване при регистрираното увеличаване на кредитите в частния сектор през същата година с 14% и ниските спокойни инфлационни норми. Други процеси индикират за пречки пред бъдещата инвестиционна активност - индивидуалното потребление остава на ниско равнище и постига ръст от едва 3%, салдото по финансовата сметка е отрицателно, портфейлните инвестиции на наши банки в чужбина нарастват чувствително. Във връзка с това беше направена предпазлива оценка за очаквания икономически растеж, като се изтъкна необходимостта от подобряване на условията за привличане на чуждестранни инвестиции и либерализиране на данъчната политика, намаляване на данъчната тежест с цел освобождаване на ресурс за реинвестиране.

Намаляването на данъчното бреме трябва да се съгласува с балансовото равновесие на бюджета. Известни резерви съществуват в частта текущи разходи, но при тежките проблеми по обслужване на вътрешния и особено на външния дълг и тенденциите на валутните приходи възможностите за намаляване на данъчните облагане са ограничени. Според доц. Славков то може да обхване само данъци с нисък относителен дял в БВП, по-конкретно данък печалба (чийто дял е 2.8%), данъка за общините, данъка върху доходите на физически лица (с дял от 3.9%). От понижаване на данъка върху печалбата може да се очаква освобождаване на значителен ресурс за реинвестиране и обновяване на производствените активи, защото този данък е с висока концентрация на вноски от малък кръг фирми с големи мащаби на дейност. Ефект ще се получи и по линия на легализиране на резултатите от дейността на голям брой данъчно задължени лица, които сега не се отчитат официално или се представят в занижени размери. Бяха предложени няколко вариантни решения на степента на намаляване на данъчните ставки и на диапазона на преотстъпване на данъка върху печалбата, съобразени с договорените с МВФ граници на бюджетен дефицит от 1.5 - 2% от БВП.

Високият държавен и по-специално външен дълг поставя сериозни предизвикателства към макроикономическото равновесие. Връзката между дълга и растежа беше анализирана от текущи и перспективни позиции в доклада на доц. *Д-р Пл. Орешарски*. При идентифициране на степента на задлъжнялост трябва да се отчете, че през последните години държавният дълг бележи устойчива тенденция към намаление, външният дълг е добре разсрочен, със среден остатъчен матуритет над 10 години и при това е нисколихвен. Но той съдържа рискови компоненти - във валутната му структура надделява частта, деноминирана в щатски долари, доминират позициите на флукуиращи лихви. Вътрешният дълг напоследък е с по-ниско равнище и устойчива тенденция на разсрочване, но ключовото съотношение дълг към БВП остава високо. Към момента икономическият потенциал не позволява обслужване на дълга, финансирано изцяло с вътрешни ресурси, налагат се емисии на нов дълг, задействане на механизъм за "превъртане" на дълга. Фискалният натиск може да се смекчи, при условие че новозаетите ресурси не превишават разходите по изплащане на стария дълг. В същото време обаче възможностите на фискалната политика да насърчава икономиката се ограничават, така че икономическият растеж се задържа.

Заради нулева еластичност разходите по обслужване на дълга изместват всички преки или индиректни стопански разходи на бюджета. Частично външно рефинансиране на дълга предпоставят ограничените вътрешни източници, дефицитите в търговската сметка, някои големи публични инвестиционни проекти. Беше поставена под съмнение възможността за активни обратни покупки на дълга в средносрочен хоризонт, освен ако правителството не реализира значителни

извънредни приходи или разходни икономии в бюджета. Към привличането на ресурси от капиталовите пазари и вътрешния пазар на съкровищни инструменти беше изразено сдържано отношение предвид по-високата цена и някои потенциални опасности за финансовата система. Дългът трябва да се сведе до по-оптимални размери, съизмерени с потенциала на икономиката да поема безпроблемно разходите по обслужването му, за да се гарантира устойчивост в икономическото развитие.

Основна роля във финансовата система изпълняват търговските банки, но бъдещето на банковата система на страната изглежда проблемно и неясно по оценките в доклада на доц. д-р Е. Хърсев. По размер на операциите, собствен капитал и локация на дейността българските банки изостават от европейския банков сектор. У нас не се наблюдава трайно обвързване на независими търговски и индустриални структури с финансиращите ги банки, разгръща се процес на финансово-индустриална агломерация при отсъствие на клиентска лоялност. В българската банкова система в момента доминират чуждестранни банки и финансови групи. Ако тази тенденция се запази, може да се очаква минимизиране на дейността на банките в България, фокусирането ѝ върху малкото трансгранични трансфери; приоритет на влогонабирателната дейност и поддържане на ограничен кръг основни услуги; ограничаване на кредитната дейност и изнасяне на кредитните решения към европейските централи; минимални и безрискови услуги в банкирането на дребно. Следвайки икономическия интерес, чуждестранните собственици на български банки не се стремят към технологично развитие, инвестиране или поемане на съществени финансови експозиции в българската икономика.

Необходимо е държавата да поеме и преразпределя част от риска на реалната икономика и да стимулира капиталообразуването в избрани приоритетни отрасли, което ще активизира конкуренцията между работещите в страната банки. Изоставането на общобанковата инфраструктура в България ще се преодолее чрез адаптиране на националната платежна система към европейските стандарти, изграждане на национална информационна система за кредитополучателите и национална система за извънборсов пазар на финансови инструменти. Доц. Хърсев сподели своя оптимизъм, че с присъединяването към Европа финансовият сектор ще се нормализира и банковият сектор ще се измени по структура, функции, участници.

Импулсите, направленията и тенденциите на промените в банковата система бяха очертани в доклада на доц. д-р М. Младенов. Реформата, обхванала реструктурирането на държавните банки, създаването на нови банкови институции, към които се добавят и новолицензирани и навлизащи у нас чужди банки, е вече в по-висш етап. Българските банки трябва да реорганизируют и активизират дейността си в условията на отпадаща протекция от държавата и под натиска на агресивната чужда конкуренция. Ефектите от дейността на чуждестранните банки ще се засилват с времето и ще обуславят подобряване на качеството и разнообразяване на предлаганите банкови услуги, въвеждане на нови продукти, повишаване на експедитивността и достъпността на кредита.

Към средата на 2001 г. финансовото състояние на банковата система е стабилно - общата капиталова адекватност е около 32%, адекватността на първичния капитал е малко над 23%, ликвидността остава сравнително висока. Отбелязано е, че високите равнища на капиталова адекватност и ликвидност са индикатор за стабилност, но и за понижена динамичност и маневреност, прекомерен консерватизъм, имащи за резултат свиване на печалбата. По-голяма част от лихвените приходи се използват за издръжка на банките, намалява гъвкавостта им

при търсене на източници на печалба в условията на конкурентни пазари. Показателите за кредитния портфейл на банките и съотношението на сумата от активите на банковата система към БВП са колебливи и ниски в сравнение с другите страни от Източна Европа, кредитирането на икономиката от българските банки е недостатъчно.

Развитието на банковата система зависи от участниците в т. нар. мрежа за сигурност. Ролята на централната банка като кредитор на банките след 1997 г. е почти напълно блокирана. В банковия надзор са извършени положителни промени в организационно, институционално и функционално отношение, предстои да бъде дискутирана идеята за обединяване на надзора върху всички финансови институции. Схемата за защита на депозитите се видоизменя и подобрява, особено след прилагане на ново законодателство от началото на 1999 г. Във връзка с това беше обоснована необходимостта от увеличаване на равнището на гарантиране, преминаване към среднодневна база при определяне на премийните вноски, възможност за инвестиции във валутни активи.

Изнесените в докладите проблеми предизвикаха интересна дискусия, обхванала границите на бюджетното дефицитно финансиране, връзката между пасивно салдо по текущата сметка и погасяване на дълга, усъвършенстването на подоходното облагане, претърпените загуби от ембаргови ограничения, и др. С въпроси и изказвания в дискусията взеха участие проф. д-р ик. н. В. Стоянов, проф. д-р ик. н. М. Христов, проф. д-р ик. н. Й. Илиев (УНСС), чл.-кор. проф. д-р ик. н. Ив. Ангелов (ИИ на БАН), д-р М. Христов (ТУ), Г. Попов, А. Поповски.

Управление на фирми и предприемачество

Превръщането на сигналите за положителни промени в трайна тенденция към повишаване на растежа е невъзможно без конкурентоспособни, мащабно инвестиращи, технологично обновяващи се, перспективно управлявани, печеливши фирми. Съвкупността от проблеми на фирмено равнище в условията на прехода е многообразна и сложна и кореспондира със следприватизационния контрол и дейност на фирмите, изменящата се технология на мениджмънта, особеностите на инвестиционния мениджмънт, корпоративното управление. Сериозните проблеми, с които се сблъскват в процеса на дейността си българските фирми, бяха разгледани в докладите на проф. д-р ик. н. Й. Илиев, доц. д-р В. Златев, доц. д-р ик. н. Ив. Георгиев, доц. д-р Р. Цончев, проф. д-р ик. н. К. Тодоров.

Сред основните предизвикателства на прехода са видоизменящите се функции на държавата и стопанските субекти вследствие на приватизационния процес. На отношенията между държавата и новите собственици на фирмите, между собственици и управляващи на фирмите беше отделено широко място в доклада на *проф. д-р ик. н. Й. Илиев* "Потенциал за позитивни промени в новите модели на собственост във фирмите". Функционирането на приватизираните предприятия е затруднено от прехвърлянето на собствеността - заглъхнала иновационна и инвестиционна активност, критично свити фирмени местни и чужди пазари, неизплатени задължения към банки-кредитори, доставчици, бюджета. Строги условия към него поставя държавата - те бяха оценени като основателни за контрол върху запазването на предмета на дейност на фирмите, но не и за изпълнение на програмите за инвестиции и трудова заетост, когато продажбата е осъществена чрез търг. При продажби чрез конкурс и преговори с потенциални купувачи водещи са интересите на фирмата, трябва да се спазват ангажиментите на купувачите за инвестиции и работни места.

Подчертана беше и необходимостта от промяна в подхода на взаимодействие между продавач и купувач, за да се постигне партньорство между двете страни. Вместо санкции при неспазване на определени клаузи проф. Илиев предложи по-широко прилагане на анексирането на сключените договори в полза на фирмата.

Моделите на собственост и потенциалът на приватизираните фирми са разнообразни и в съответствие с тях са възможни специфични решения по веригата собственик като принципал - мениджмънт като агент на принципала. На преден план изпъква задачата за хармонизиране на целите и интересите и координиране на усилията на собственици и управляващи. Те трябва да се насочат към оптимизиране на организационно-управленската и производствената структура на фирмите, към осъвременяване или ново разработване на бизнес-стратегии, "освобождане" от неоперативни и превърнали се в излишни активи на фирмите, изграждане на адекватна на пазарните условия система за управление на човешките ресурси.

В отношенията мениджмънт - персонал акцентът е върху тясната взаимозависимост между просперитет на фирмите, производителност на труда и мотивация на хората за трудова дейност. Конкурентоспособността се предпоставя не от работа с нископлатен, а с високоплатен, оптимизиран и високомотивиран персонал. Сериозно поле за промени се съдържа в професионалното общуване между хората, защото противоречията между личностите имат негативни последици върху резултатите от дейността на фирмите. Основна отговорност носят техните собственици и мениджмънтът, но обратът във функционирането им е невъзможен без подкрепата на държавата.

Ефективното функциониране на фирмите предполага технологизиране на мениджмънта, чиито проблеми бяха отразени в доклада на доц. д-р В. Златев. Във всяка отделна организация мениджмънтът протича по определена технология, но се прилагат различни подходи в зависимост от големината на организацията. В технологизирането на мениджмънта се обособяват четири етапа и четири равнища, като то трябва да е съобразено с водещата роля на общата стратегия. Последната може да се технологизира в ограничена степен и не съдържа конкретни правила (управленски алгоритми) за избора на цели. Като обект на технологизиране управленските дейности могат да се определят по прагматичен начин, отчитащ важността и честотата на изпълнение на управленските дейности във вече функционираща организация, или по систематичен начин, базиращ се на конкретните функции на мениджмънта, които синтезират възприетите периоди и равнища на управление с основните ресурси и процеси в организацията. Значимостта на откритите проблеми изпъква според доц. Златев предвид възприемането на технологичното изоставане като "диагноза за смъртоносна болест", докато технологичният пробив е сигурен признак за икономически успех в бъдеще.

В доклада на доц. д-р ик. н. *Ив. Георгиев* е представена в различни аспекти факторната обусловеност на инвестиционната активност на фирмите. Възможностите и очакваните тенденции в инвестициите се предопределят от размера на фирмите у нас, собствеността върху капитала, прилаганите начини за набиране и трансфер на капитала, степента на специализация и на интернационализация на дейността и др. Повечето от тези основни характеристики разкриват потребност от иновации, съответно на която според доц. Георгиев може да се очаква по-висока инвестиционна активност в бъдеще.

Средата, в която работят българските фирми, влияе разностранно върху вземаните решения за инвестиране. Общата оценка на икономическата среда не позволява

настъпване на траен обрат и създава предпоставки за умерен растеж на фирмите. Законодателната и политическата среда се преценяват като умерено нестабилни, използването на действащите закони е затруднено поради честите промени в тях и ниската степен на спазването им. Научно-техническата среда е неблагоприятна и във връзка с нейното подобряване беше подчертана необходимостта от повишаване на ефективността, мащабите и финансовата осигуреност на държавното регулиране. Социалната и демографската среда са в процес на приспособяване към пазарните условия. В сравнение с общата среда насочващото влияние на конкретната (отраслова) среда е по-силно. Наред с приведените множество важни изисквания към средата бяха обобщени по отделни направления и главните задачи, които се решават във фирмите и влияят върху мениджмънта на инвестициите. Инвеститорите се съобразяват със степента на риск на вложенията и законово регламентираната защита на техните права, върху която акцентира докладът на *доц. д-р Р. Цончев*. Усъвършенстването на нормативната уредба е косвен стимулатор на инвестициите в ценни книжа, а също и средство за създаване на условия за прилагане принципите на корпоративното управление в приватизираните предприятия. С приетия в края на 1999 г. Закон за публичното предлагане на ценни книжа беше създадена съвременна нормативна рамка на капиталовия пазар в България. В доклада са отразени последните въведени в закона промени, засягащи провеждането на общи събрания, увеличаването на капитала, отписването от регистъра на публичните дружества, разпореждането с активите им. Беше споделено виждането за необходимостта от допълнителни промени в действащия закон за подобряване защитата на правата на акционерите, подсказани от корпоративната практика и състоянието на капиталовия пазар у нас.

В доклада на *проф. д. ик. н. К. Тодоров* бяха разгледани съвременните процеси на развитие на информационното общество и новата икономика в България. Компютърните програми, биотехнологиите и телекомуникациите съпътстват процесите на глобализация, дават обобщена представа за новата икономика. Нейни характеристики са инфраструктурното развитие, доживотното учене, икономическият растеж, развитието на услугите. Те все повече се допълват и от академичното предприемачество, свързано с генерираното в университетите фундаментално и приложно знание, изминаващо пътя от идеята през производството до комерсиализацията. Съществувалата преди система за събиране и обработка на наличното ноу-хау от университетите и продажбата му на заинтересувани фирми е разрушена. Направи се оценката, че вместо академично у нас се развива преобладаващо индивидуално предприемачество и това се дължи на липсата на ресурси, неподходящата ценностна нагласа, тромавите вертикални организационни структури. България изостава в развитието на високотехнологични производства, което задържа темпа на растежа и затруднява участието на страната в интеграционните процеси.

Отправните пунктове на изнесените доклади се пренесоха върху изказванията и разгърнатата се дискусия за необходимостта от национална стратегия за технологично развитие, прилагане на съвременни методи за управление на инвестициите, засилено внимание върху човешкия капитал, стимулиране на информационните технологии и т.н., в които се включиха проф. д-р ик. н. Б. Боева, проф. д-р ик. н. Г. Стайков, проф. д-р ик. н. Д. Минков, доц. д-р Б. Фотев (НБУ), Р. Спейкова (Център по наукознание и история на науката към БАН), Е. Йончев, А. Поповски (Манфред Вьорнер институт).

*

В изнесените доклади и направените изказвания на конференцията пролича стремежът на научната общност да навлезе в по-голяма дълбочина, да даде реалистична и пълна интерпретация и оценка на икономиката на България в началото на новия век. Разкриването на оползотворените и потенциално съществуващите възможности, очертаването на позитивните и все още колебливите тенденции може да бъде полезно в избора на правилни политически решения за активизиране дейността на фирмите и търговските банки, стимулиране на всички проявили се отрасли и други източници и ускоряващи импулси на растежа, целенасочено ограничаване влиянието на задържащи фактори.

В началото на XXI век проблемите на прехода са модифицирани, реформите са в напреднал стадий, отклоненията по отделни показатели и икономически процеси са приближени до преодолими равнища. България разполага и трябва да се възползва от реалната възможност за стабилизиране на растежа и интегриране в европейските икономически структури.

Гл. ас. д-р Вера Пиримова